

KATARZYNA DĘBSKA
Uniwersytet Warszawski

O INTERSEKcjONALNOŚĆ W BADANIACH NAD BEZDOMNOŚCIĄ KOBIET W EUROPIE*

Kobieca bezdomność jest mniej widzialna niż męska i rzadziej zauważana — dominuje przekonanie, że bezdomności doświadczają wyłącznie mężczyźni. Kobieta w kulturze europejskiej wiązana jest ze sferą domową, sfera publiczna przez wieki była zarezerwowana dla mężczyzn. Zgodnie z patriarchalną logiką kobieta potrzebuje domu, by móc się w nim realizować, a także schronienia jako istota słabsza od mężczyzny. Kobieta w sytuacji bezdomności zaburza taki obraz**.

Adres do korespondencji: k.debska@is.uw.edu.pl

* Paula Mayock, Joanne Bretherton (red.), *Women's Homelessness in Europe*, Palgrave MacMillan, London 2016, stron XXI + 298.

** Praca powstała w wyniku realizacji projektu badawczego nr 2015/17/B/HS6/04191 finan-

Nowoczesna przestrzeń publiczna została tak ukształtowana, że z trudem znosi obecność wszystkich tych, którzy zdają się „ucieleśniać” swój problem, wychodząc z nim do innych, prezentując go bezpośrednio, bez powołania się na reprezentację państwa, organizacji trzeciego sektora czy nawet innych osób. Otwarte manifestowanie swojej bezdomności — poprzez nieustanne przebywanie w przestrzeni publicznej (często wraz z całym dobytkiem, w stroju niespełniającym oczekiwanych standardów ubioru) — czy biedy poprzez zebranie nierządka podlega otwartej lub zawołowanej sankcji: w niektórych państwach zakazuje się zebrania, w innych owych „niepełnoprawnych” uczestników życia publicznego sankcjonuje się

---

sowane ze środków Narodowego Centrum Nauki.

przez utrudnianie im życia (np. demontaż ławek, zakazy siadania na ulicy).

Polska literatura socjologiczna przedstawia dość jednostronny obraz osób w kryzysie bezdomności, dotyczy to zwłaszcza kobiet. Wśród nielicznych publikacji poświęconych bezdomności można wskazać pracę *Świat społeczny bezdomnych kobiet* Beaty Szluz¹ oraz *Domy bezdomnych. Badania sytuacji kryzysowych* Ingi Kuźmy². Ta druga ukazuje stosunek kobiet mieszkających w schroniskach do koncepcji domu i przestrzeni. W literaturze podejmującej temat przemocy wobec kobiet, będącej jednym z powodów, dla których kobiety opuszczają swoje domy i stają się bezdomne, zwykle niedostatecznie wyraźnie podkreśla się ten aspekt zagadnienia³.

W pracy zbiorowej pt. *Women's Homelessness in Europe* poruszono wiele wątków dotyczących bezdomności kobiet, które w polskiej literaturze z zakresu socjologii problemów społecznych wciąż nie doczekały się opracowania. Eoin O'Sullivan (*Women's Homelessness: A Historical Perspective*) analizuje zjawisko z historycznej perspektywy, Cecilia Hansen Löfstrand i Deborah Quilgars (*Cultural Images and Definitions of Homeless Women: Implications for Policy and Practice at the European Level*) analizują wpływ występujących w przestrzeni publicznej wizerunków i definicji kobiecej bezdomności na polityki i praktyki wdrażane na poziomie europejskim, a Joanne Bretherton, Lars Benjaminsen i Nicholas Pleace (*Women's Homelessness and Welfare States*) podejmują kwestię kobiecej bezdomności w państwie opiekuńczym. Refleksje na temat wpływu

sposobu konstruowania definicji na wyniki europejskich badań statystycznych zawiera artykuł Nicholasa Pleace (*Exclusion by Definition: The Under-representation of Women in European Homelessness Statistics*). W kolejnych tekstach poruszane są kwestie sytuacji bezdomnych kobiet przynależących do takich kategorii społecznych jak: emigrantki (Magdalena Mostowska, Sarah Sheridan, *Migrant Women and Homelessness*), matki (Linda van den Dries i in., *Mothers Who Experience Homelessness*) oraz związków między przemocą domową a bezdomnością kobiet (Paula Mayock, Joanne Bretherton, Isabel Baptista, *Women's Homelessness and Domestic Violence: (In)visible Interactions*). Nicholas Pleace, Joanne Bretherton i Paula Mayock (*Long-term and Recurrent Homelessness among Women*) poddają analizie problem długookresowej i wielokrotnej bezdomności wśród kobiet, a Judith Wolf, Isobel Anderson, Linda van den Dries i Maša Filipović Hrast (*The Health of Homeless Women*) prezentują wnioski z badań nad stanem zdrowia kobiet doświadczających bezdomności.

Kobieca bezdomność — jak stwierdza O'Sullivan — zawsze w pewnym stopniu pozostawała niewidoczna w analizach bezdomności. Dopiero w latach osiemdziesiątych XX wieku wraz z pojawieniem się zjawiska tzw. *new homeless* („nowych bezdomnych”), znaczącej liczebnie kategorii osób doświadczających bezdomności, zaczęto obok mężczyzn zaliczać do niej kobiety i rodziny. Do „starych bezdomnych” (*old homeless*) zaliczano białych mężczyzn w średnim wieku przebywających w zdewastowanych budynkach. Odpowiedzią na pytanie o niewidoczność kobiet nie może być twierdzenie o ich niewielkiej liczbie, gdyż zarówno w XIX, jak i w XX wieku wiele kobiet pozostawało w kryzysie bezdomności, jednak z różnych względów wymykały się one (i nadal się wymykają) statystyce i różnego rodzaju diagnozom.

Obraz bezdomności wyłaniający się z badań jest określony przez zastosowaną metodologię. Jak wskazuje O'Sullivan, bezdomność ma dynamiczny i procesualny charakter i diagnozowanie jej w danym momencie nie daje nam więcej wiedzy ponad informację o aktualnym stanie liczbowym osób w kryzysie bezdomności. Doświadczenie bezdomności może mieć różny

¹ Beata Szluz, *Świat społeczny bezdomnych kobiet*, Bonus Liber, Warszawa 2010.

² Inga B. Kuźma, *Domy bezdomnych. Badania sytuacji kryzysowych*, Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015.

³ Np. Agnieszka Mroziak, Ewa Rutkowska, Iwona Stefańczyk, *Kogo chronimy przed przemocą? Dwa lata ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie. Raport krytyczny*, Fundacja Feminoteka, Warszawa 2007; Joanna Piotrowska, Alina Synakiewicz, *Dość milczenia. Przemoc seksualna wobec kobiet i problem gwałtu w Polsce*, Heinrich Böll Stiftung—Fundacja Feminoteka, Warszawa 2011.

przebieg i obejmować dłuższe lub krótsze okresy w życiu jednostek, zwłaszcza jeśli pod uwagę weźmiemy szeroką definicję bezdomności ETHOS (European Typology of Homelessness and Housing Exclusion) zaproponowaną przez FEANTSA (*Fédération Européenne d'Associations Nationales Travaillant avec les Sans-Abri*), w której zwraca się uwagę na trzy wymiary decydujące o tym, że przestrzeń można uznać za dom: wymiar prawny (posiadanie tytułu prawnego do lokalu), wymiar fizyczny (fizyczne schronienie) i wymiar społeczny (możliwość realizacji potrzeb społecznych, np. zapraszania znajomych).

Autorki i autorzy omawianego zbioru zwracają uwagę na kwestię „zasłużenia” sobie (*deserving*) na wsparcie, bycia go godnym. W polskiej literaturze przedmiotu (zwłaszcza z lat dziewięćdziesiątych XX wieku, gdy wykluczenie było związane z cechami leżącymi po stronie jednostki, niezdolnej przystosować się do zmieniających się warunków ekonomiczno-społecznych), wciąż nie znajdujemy zbyt wielu analiz relacji: władza–państwo, społeczeństwo, organizacje pozarządowe itp. — a osoby o określonej płci, w określonym wieku pozostające w kryzysie bezdomności. Kwestia godności znajduje się poza obszarem analizy, a w tekstach naukowych nierzadko pojawia się moralistyczny ton i stereotypowe podejście do sytuacji określanych mianem problemów społecznych. Sposób kategoryzowania kobiet doświadczających bezdomności przez agencje państwa i organizacje trzeciego sektora określa ich możliwości dostępu do różnorodnych form wsparcia. Ścieżki dochodzenia kobiet do stanu bezdomności są bardzo zróżnicowane i wynikają z różnych warunkowań, takich jak przemoc domowa czy kryzys ekonomiczny. W polskiej literaturze brakuje refleksji na temat przesądów kształtujących poglądy zarówno badaczy zjawiska, jak i decydentów oraz pracujących na co dzień z osobami w kryzysie bezdomności. Ponadto pewne cechy jednostki i warunki, w jakich się znajduje, wpływają pozytywnie lub negatywnie na jej sytuację w ramach systemu wsparcia. Znaczący wpływ na możliwości uzyskania wsparcia przez kobietę ma fakt posiadania pod opieką dzieci. Kobiety z dziećmi są traktowane priorytetowo, jeśli cho-

dzi o dostęp do miejsc schronienia. Jednak trzeba zaznaczyć, że matki z dziećmi mogą „znikać” z populacji osób w kryzysie bezdomności, ponieważ placówki dla nich przeznaczone (takie jak domy samotnej matki) nie są uwzględniane w badaniach liczby osób doświadczających bezdomności. Jednocześnie bycie matką w sytuacji uzyskiwania od państwa pomocy ujawnia się tylko wtedy, gdy dzieci pozostają pod jej opieką; kobiety oddzielone od swoich dzieci są traktowane jako osoby samotne.

Autorzy i autorki recenzowanego zbioru podejmują zagadnienia, które tylko z pozoru należą do oddzielnych kategorii. Z jednej bowiem strony mamy tu do czynienia z analizą sposobu konstruowania wizerunków i definicji bezdomności kobiet w przekazie publicznym i w dokumentach przygotowywanych na poziomie europejskim, z drugiej zaś — znajdujemy wyniki badań dotyczących aktualnej sytuacji bezdomnych kobiet. Zarysowane wyżej perspektywy się uzupełniają. Ważne jest wzięcie pod uwagę faktu, że definicje prawne czy administracyjne dotyczące zjawisk uznawanych za problemy społeczne wpływają na kształt pojmowania danego zjawiska i sposób jego badania.

Jak wynika z analiz, kobiety doświadczające bezdomności znajdują się w szczególnie niekorzystnym położeniu. Gdy dotknie je sytuacja kryzysowa grożąca popadnięciem w bezdomność, nie tylko nie spotykają się ze wsparciem i zrozumieniem, ale wręcz dodatkowo są obarczane negatywnym stereotypem kobiet, a zwłaszcza matek, nieradzących sobie z samodzielnym życiem.

W analizowanych tekstach pojawia się wiele wątków dotyczących kwestii dostępu osób w kryzysie bezdomności do świadczeń i pomocy ze strony państwa. Zaznaczono, że brak rozpoznania genderowego zróżnicowania problemu sprawia, iż oferta wsparcia *de facto* odnosi się wyłącznie do mężczyzn. W zróżnicowanym społeczeństwie państwo powinno świadczyć tego rodzaju pomoc, by zaspokoić potrzeby wszystkich osób doświadczających bezdomności. W toku rozważań na temat prawa dostępu do świadczeń niemal samoistnie nasuwa się pytanie o kwestie obywatelstwa. Autorzy podnoszą wątek obywatelstwa i przynależności pań-

stwowej jednostek i rodzin w kryzysie bezdomności. Zjawisk społecznych nie sposób badać bez odniesienia do kontekstu migracji, globalnych procesów oraz skomplikowanych związków między ustawodawstwami obowiązującymi na poziomie samorządów, państw i poziomie ponadnarodowym. W polskim przypadku szczególnie istotny kontekst stanowi prawodawstwo Unii Europejskiej i praktyki administracyjne poszczególnych państw członkowskich.

W zbiorze *Women's Homelessness in Europe* zostaje podjęta dyskusja z perspektywą metodologicznego nacjonalizmu, który zwykle jest uznawany za ograniczenie badań społecznych. Zakres społeczeństwa wyznacza tu bowiem państwo narodowe, które ustanawia określone prawa, oraz wspólnota języka (przeważnie z nim się pokrywająca). Procesy globalizacji i globalnej migracji sprawiają, że jednostka musi umieć zakorzenić się w różnych miejscach i zapewniać sobie ontologiczne bezpieczeństwo w bardzo zróżnicowanych warunkach.

Z punktu widzenia polskiego odbiorcy słabością tej książki, jakże cennej dla wszystkich, którzy zajmują się problematyką bezdomności, jest geograficzne zawężenie Europy do państw Europy Zachodniej i Północnej. Autorzy i autorki przywołują dane z Wielkiej Brytanii, Skandynawii, Niemiec i innych państw Europy Zachodniej, niemal całkowicie pomijając jednak państwa Europy Środkowo-Wschodniej. Przyczyną takiego stanu rzeczy może być ograniczony (np. ze względów językowych) dostęp do badań na temat bezdomności w tej części kontynentu. Trzeba też przyznać, że w wielu państwach (np. w Polsce) nie ma wystarczającej liczby badań i opracowań poświęconych kobietom w kryzysie bezdomności. Dane na temat państw Unii Europejskiej, które dołączyły do wspólnoty w ciągu ostatnich piętnastu lat, można znaleźć w rozdziałach poświęconych kulturowym wizerunkom bezdomnych kobiet (Hansen Löffstrand i Quilgars) oraz migrantkom w kryzysie bezdomności (Mostowska i Sheridan). Dominacja danych i analiz sytuacji ko-

biet w państwach Europy Zachodniej i Północnej odzwierciedla również dostrzegalny w obrębie światowego pola naukowego podział na centrum i peryferie. Z tej perspektywy to anglojęzyczne centrum tworzy idee i definiuje pojęcia, a peryferie mogą jedynie dostarczać przykładów.

Drugim ograniczeniem jest przeglądowy charakter zawartych w zbiorze tekstów. Badacze i badaczki nie prezentują prowadzonych przez siebie badań, lecz jedynie dyskutują z dotychczasowymi przekonaniem na temat kobiecej bezdomności. Ponadto tezie o „ukrytym” charakterze kobiecej bezdomności nie towarzyszy prezentacja danych czy przypadków obrazujących ten wymiar zjawiska. Tym samym autorzy stają wobec analogicznego wyzwania jak urzędnicy i pracownicy pomocy społecznej. Co więcej, w książce głosu nie udzielono samym zainteresowanym, kobietom w kryzysie bezdomności, gdyż zostały przywołane jedynie już istniejące wnioski z badań lub dane statystyczne.

Zbiór *Women's Homelessness in Europe* wielopłaszczyznowo ukazuje problem bezdomności kobiet w Europie. Przywołane dane nie pozwalają, co prawda, wyciągać wniosków co do sytuacji kobiet w kryzysie bezdomności w Polsce, pomogą jednak trafniej stawiać pytania badawcze oraz rozwijać analizę na poziomie empirycznym i teoretycznym. Rozważania zamieszczone w książce dowodzą konieczności wdrażania interseksjonalnego⁴, uwzględniającego różnorakie wymiary zróżnicowania, podejścia do działań wobec kobiecej bezdomności, zarówno na poziomie akademickim, jak i w praktyce pracy socjalnej oraz projektowaniu polityki społecznej⁵.

⁴ Kimberle Crenshaw, *Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color*, „Stanford Law Review” 1991, t. 43, s. 1241–1299.

⁵ Elżbieta Korolczuk, *Ruchy społeczne a płęć — perspektywa interseksjonalna: Kongres Kobiet i ruch na rzecz przywrócenia Funduszu Alimentacyjnego*, „Kultura i Społeczeństwo” 2014, nr 1.